La Tomba de Sennedjem a Deir-el-MedinaTT1

Autora: Marta Saura i Sanjaume

Director: Josep Padró Parcerisa

Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia
Universitat de Barcelona

Capítol 5 Descripció iconogràfica de la tomba de Sennedjem

En aquest capítol farem una descripció i anàlisi de les escenes i figures que apareixen a la cambra sepulcral. Com anteriorment s'ha dit, es tracta de l'única part de la tomba que trobem decorada. De fet la tomba de Sennedjem és tan coneguda precisament per aquestes pintures, no només per la seva bellesa sinó també pel gran estat de conservació que encara actualment mantenen. La descripció de la cambra començarà per la part exterior, és a dir, la llinda i muntants de la porta que dóna accés a aquesta cambra. Tant aquesta llinda com els muntants, no es troben *in situ*. Ja veurem que tant aquests objectes com la porta de fusta de la cambra estan repartits en tres museus diferents. Les escenes i els textos que descriurem són bàsicament noms i títols de personatges, no només dels propietaris de la tomba sinó també dels seus pares i els seus fills. Les escenes es basen en el *Llibre dels Morts.* Aquest capítol ens servirà com a introducció del capítol següent, on estudiarem amb profunditat els textos que acompanyen aquestes escenes. L'objectiu d'aquest capítol és establir el marc adient pel treball posterior dels textos de la mateixa cambra, i, alhora, situar correctament unes peces de museu separades actualment geogràficament.

Potser l'aportació original més rellevant d'aquest estudi sigui la semblança d'algunes escenes amb algunes figures de la tomba de Nefertari. Aquestes semblances, juntament amb d'altres en els textos (de les quals parlarem en el capítol següent) ens fan pensar que ambdues tombes van fer servir les mateixes

fonts en el Llibre dels Morts. Es més, la semblança estilística de les escenes ens permeten aventurar-nos a proposar que potser van ser els mateixos artistes els que van decorar les dues tombes. Aquesta hipòtesis es desenvoluparà amb més detall al capítol de conclusions.

5.1 Porta d'accés i passadís d'entrada

5.1.1 La llinda i muntants

La porta de fusta que donava accés a la cambra sepulcral estava enquadrada en una llinda i muntants de pedra calcària. La llinda i el muntant esquerre es troben actualment al Phoebe Hearst Museum of Anthropology of University of California, a Berkeley (San Francisco): un total de vuit fragments formen la llinda i muntant esquerre de la porta d'entrada de la cambra funerària de Sennedjem. Actualment aquestes peces es troben en el fons del museu.

La llinda és de pedra calcària, gravada i pintada. Dos personatges a cada banda mirant cap el centre en actitud d'adoració. Van vestits amb el faldellí llarg. Pel text els identifiquem ambdós com a Sennedjem. Al centre, sobre un signe de cel hi ha la barca solar amb Atum assegut, amb la doble corona i una creu *ankh* al genoll. Davant seu hi ha un gran signe *šmsw*. Sobre un túmul apareix un nen nu, assegut i amb el dit a la boca. Sota aquest túmul hi ha una granota.

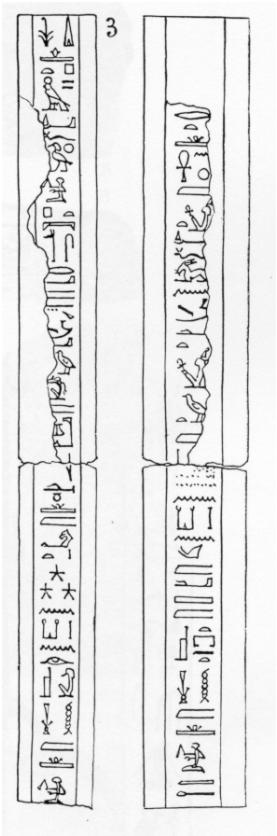

Figura 5.1
Inscripcions del muntant esquerre (IFAO).

El muntant esquerre també és de calcària, amb el text gravat pintat de blau i barres verticals de color vermell.

El muntant dret es troba als magatzems de l'IFAO de Deir-el-Medina. Dividit en dos fragments, presenta dues inscripcions jeroglífiques en blau i barres verticals en vermell: una a la part frontal i l'altra al lateral que quedava en contacte amb la porta de fusta. El fet que estigui dividit en dos fragments provoca l'existència d'espais on la lectura del text es fa molt difícil.

5.1.2 La porta d'entrada

La porta de la cambra sepulcral, actualment en el Museu Egipci del Caire, està ricament decorada, tant a la seva cara interior com exterior:

5.1.2.1 Cara exterior

Registre superior. Sennedjem, Iineferti i una de les seves filles, Ir-nefer, es presenten davant Osiris i Maat. Osiris, amb els seus atributs (corona *atef*, flagell i ceptre *heqa*, cos momificat) està assegut en un tron mentre la deessa l'agafa per l'espatlla en un gest protector. Sobre els personatges, 12 columnes jeroglífiques molt curtes.

Registre inferior. Quatre fills de Sennedjem presenten homenatge a Ptah-

Socaris i Isis. El déu està assegut en un tron mentre que Isis, al seu darrera l'agafa amb una mà en senyal de protecció. Sobre els personatges 15 columnes jeroglífiques. Les cinc primeres, dedicades als déus i la resta enumera els fills de Sennedjem i Iineferti[187].

5.1.2.2 Cara interior.

Presenta la següent decoració sobre un fons groc.

Registre superior. Sennedjem i Iineferti estan asseguts davant un joc de *senet* i una taula d'ofrenes. Iineferti agafa per les espatlles a Sennedjem en una actitud carinyosa. Ambdós estan asseguts en cadires de color negre amb potes de lleó. Sobre els personatges trobem 6 columnes jeroglífiques molt curtes. Aquesta escena, el difunt jugant al *senet*, és molt pròpia de la decoració de les tombes, però cal recordar que també Nefertari apareix jugant al *senet*

Registre inferior. Onze columnes jeroglífiques amb part dels capítols LXXII i XVII del Llibre dels Morts.

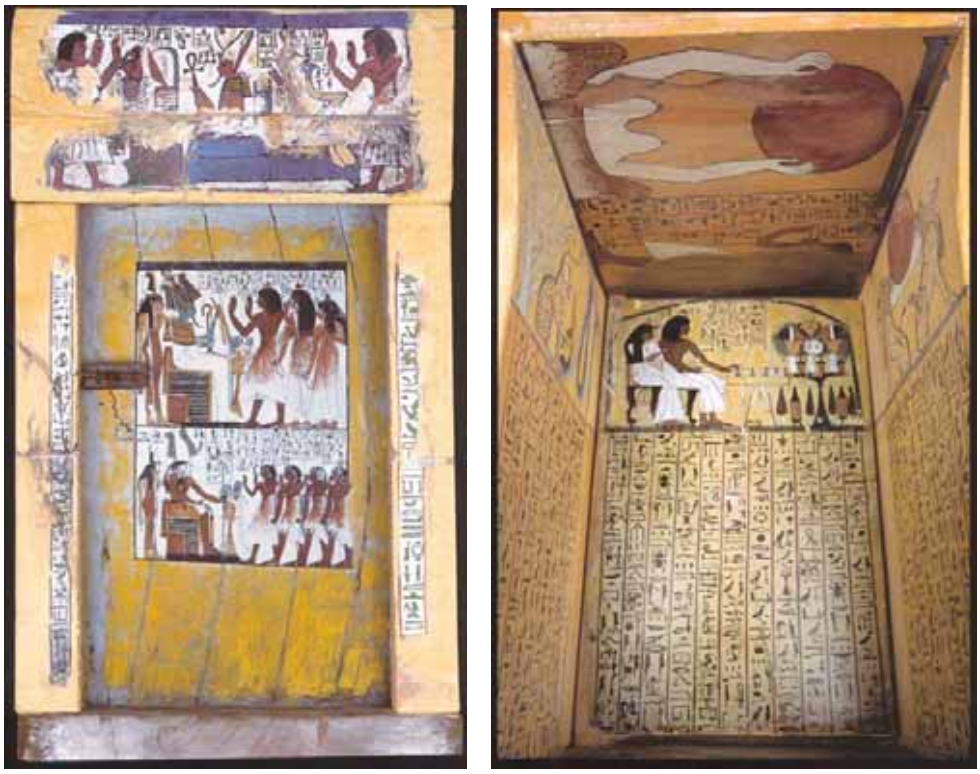

Figura 5.2

Reconstrucció de la porta, llinda, muntants i passadís d'entrada segons Abdel Ghaffar Shedid[188]. A l'esquerra tenim la cara exterior i a la dreta la interior.

En obrir la porta, el primer que ens trobem és un petit corredor d'1 m de llarg, 1,5 m d'alçada i 0,82 d'amplada. Aquest corredor està decorat amb vinyetes i textos, tant a les parets com el sostre.

[187] Inscripcions i traduccions a l'annex 1.
[188] Shedid, *Das Grab*, p. 56 i 62

5.1.2.3 Paret Oest del passadís

La paret Oest d'aquest corredor (Figura 5.3) està dividida en dues parts: a la part superior es veuen dos lleons donant-se l'esquena, asseguts, sostenint amb les espatlles un disc solar a l'horitzó:𓇼. El lleó era un animal solar. En algunes ocasions Horus assumia la forma de lleó com a sol naixent (en aquest cas rebia el nom de *Hor-em-akhet*). Per una altra part, el déu Aker era una antiga divinitat lleó que s'encarregava de guardar les portes de l'horitzó, les portes per on entrava i sortia el sol (la sortida i la posta de sol es representava amb un sol signe, l'*akhet* (𓇼) o horitzó, que englobava ambdós aspectes). Eren l'*avui* i el *demà*, representats com a dos lleons espatlla contra espatlla portant el disc solar[189]. Aquesta mateixa escena la trobem a la tomba de Nefertari (veure la part esquerra de la Figura 5.4).

Figura 5.3

Paret Oest del corredor d'entrada a la cambra sepulcral. Foto de Bruyère, *La Tombe,* pl. XVIII, nº3.

[189] Wilkinson, *Cómo leer*, p. 71 i 137

Figura 5.4

Part superior de la paret Est del vestíbul de la tomba de Nefertari QV66.

A la meitat inferior d'aquesta paret Oest del passadís tenim un text dividit en 10 columnes que es llegeixen de dreta a esquerra. Contenen el començament del capítol XVII del *Llibre dels Morts*[190]:

5.1.2.4 Paret Est del passadís

La paret oriental del corredor està igualment decorada. A la part superior hi ha un gat que amb les seves potes davanteres agafa un ganivet i talla el cap de la serp Apopis. Darrera seu, un arbre, l'*ished*[191], probablement el *Persea*. El gat és una representació del gat domèstic egipci, animal que arriba a Egipte amb origen desconegut a partir de la dinastia XI.

En les vinyetes del capítol XVII del *Llibre dels Morts* se'l representa amb orelles i cua llargues, assegut sobre els seus quarts posteriors i amb la cua al voltant d'una pota. Com a la vinyeta de la paret del corredor de la tomba de Sennedjem, en aquestes representacions del *Llibre dels Morts* el gat agafa amb una pota un ganivet disposant-se a acabar amb la serp Apopis que amenaça l'arbre còsmic o *ished*, antic símbol del sol naixent[192]. Aquesta funció protectora del gat s'extreu de la vida quotidiana egípcia, on el gat es feia servir per espantar rates i serps. La zona de la serp està malmesa degut a una esquerda de la paret.

A la meitat inferior hi ha nou columnes jeroglífiques, llegides de dreta a esquerra que és la continuació del capítol XVII del *Llibre dels Morts* que s'havia començat a la paret del davant.

---

[190] El capítol XVII és el corresponent al capítol 335 dels Textos dels sarcòfags (Barguet, *Le Livre*, p. 111). És un tractat teològic format per la fórmula pròpiament dita i un seguit de gloses que els sacerdots van anar afegint per explicar les creences heliopolitanes, tan complicades durant l'Imperi Nou. En la nostra traducció a l'annex 1 les gloses apareixen indicades amb una sangria dreta i esquerra.

[191] L'*ished* era un arbre sagrat que es considerava l'origen de la vida. Els egipcis tenien la creença que Tot i la deessa Seshat havien escrit el nom del faraó regnant i els anys del seu regnat en les seves fulles. Estava protegit d'Apopis pel gran gat d'Heliòpolis, d'aquí que en aquesta població es cultivés un arbre d'aquests des de l'Imperi Antic. Es tractava segurament del *persea* (*Mimusops Laurifolia*): Strouhal, *La vida en el antiguo,* p. 102; Wilkinson, *Cómo leer*, p. 119.

[192] Wilkinson, *Cómo leer*, p. 64-65

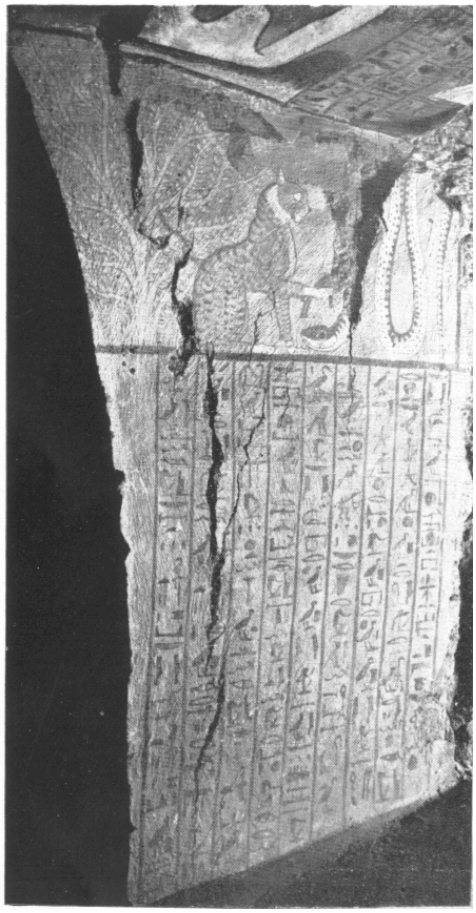

Figura 5.5
Paret Est del passadís d'accés a la cabra sepulcral. Bruyère, *La Tombe,* pl. XVIII, nº1.

5.1.2.5 El sostre del passadís

El sostre del corredor també està decorat: a la dreta de l'escena, Sennedjem, vestit amb el faldellí llarg, està dempeus amb les mans aixecades mirant cap a l'esquerra. A continuació hi ha tres columnes jeroglífiques i una vinyeta on es veuen els braços i els pits d'una dona sortint de la muntanya de l'horitzó i llançant el disc solar cap el cel, el signe del qual està a la part de dalt. Wilkinson[193] ens diu que aquesta és una de les maneres de representar les muntanyes *akhet*.

Una vegada hem travessat el corredor ja entrem a la cambra funerària. La cambra està situada en l'eix est-oest. La porta d'accés, però, està situada a la meitat de la seva paret sud, orientada a 3° nord - nord-oest. La seva forma és completament regular, planta rectangular i sostre voltat: 5,12 de llarg x 2,61 d'amplada. L'alçada al centre de la volta és de 2,40m. Està recoberta de maó per poder ser pintada.

[193] Wilkinson, *Cómo leer*, p. 136

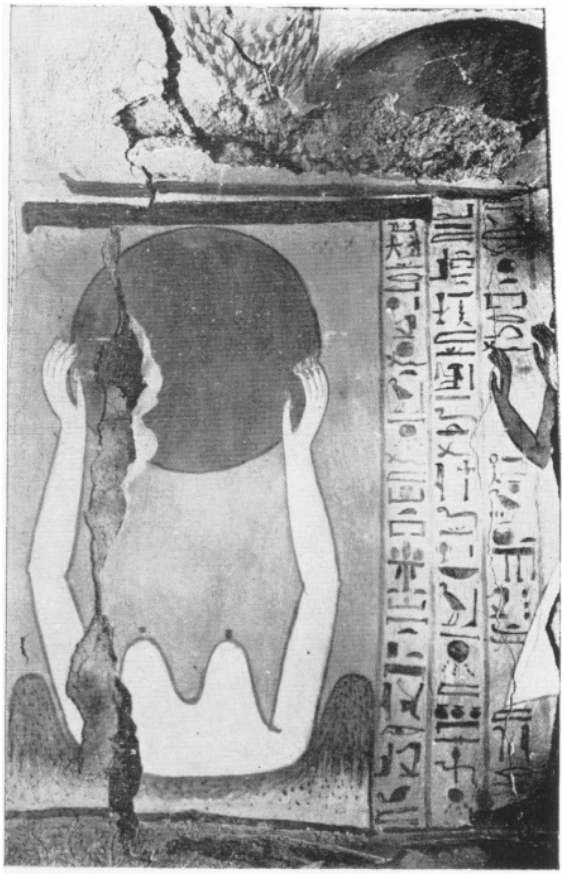

Figura 5.6

Sostre del passadís d'accés a la cambra sepulcral. La part superior de la imatge correspon a l'Oest. Bruyère, *La Tombe,* pl. XVIII, nº2.

5.2 Descripció iconogràfica de la cambra funerària.

Les parets i sostre de la cambra on es van fer els enterraments de la família de Sennedjem està completament decorada amb escenes del *Llibre dels Morts*. No queda espai lliure. Es combinen textos i escenes figurades. Per tal de poder fer una descripció ordenada dividirem la cambra en diferents parts tenint en compte la seva orientació. Paret oest, paret sud, paret nord, paret est. Les parets nord i sud integraran, a més, part de les vinyetes de la volta. Cadascuna d'elles també es dividirà en diferents parts[194].

Com anteriorment hem vist en la descripció arquitectònica de la cambra, es tracta d'un cub rectangular amb el sostre voltat. Sense anar al detall de la descripció iconogràfica, és rellevant observar que la decoració de la volta està formada per diferents vinyetes separades entre elles per columnes o bandes jeroglífiques. Aquesta decoració és la mateixa que trobem en la decoració de molts sarcòfags egipcis: la tapa del sarcòfag presenta una decoració imitant les benes que embolcallen la mòmia (la tapa voltada del

[194] Les fotografies que en aquest apartat presentem han estat fetes i tractades per Dr. Hany Farid, Assistant Professor of Computer Science a Dartmouth College i el Dr. Samir Farid, Research Chemist a Eastman Kodak Company, que molt amablement ens han permès utilitzar-les en aquest treball de tesi doctoral.

sarcòfag és la representació del sostre celeste on moltes vegades es representa el cel estrellat o la deessa Nut): la banda vertical que divideix el sarcòfag en dos i diferents bandes laterals que separen les diferents vinyetes que decoren el sarcòfag. És evident que es tracta de la mateixa decoració que a la cambra, de manera que quan estem al seu interior és com si estiguéssim dins d'un sarcòfag o un taüt. Per acabar de confirmar aquesta teoria, quan treballem les diferents peces que es van trobar a la cambra de Sennedjem, veurem com el sarcòfag de Sennedjem, així com el del seu fill Khonsu tenen escenes idèntiques a les que veurem a la cambra. Tant els sarcòfags com la cambra tenen el fons de color groc. Recordem que aquest color és també el color dels papirs sobre els que estava escrit el *Llibre dels Morts* i recordem també que tant els textos com les escenes o vinyetes que trobem a la cambra són del *Llibre dels Morts*.

Però en quina direcció hem de començar a llegir o mirar les escenes? Si tenim en compte la teoria que estem dins un sarcòfag i que la banda vertical que trobem a la part central de la volta és un eix que ens indica la direcció, aquesta va d'oest a est. Per tant, creiem que el més lògic seria començar per la descripció de la paret oest, on estaria el cap dins un taüt.

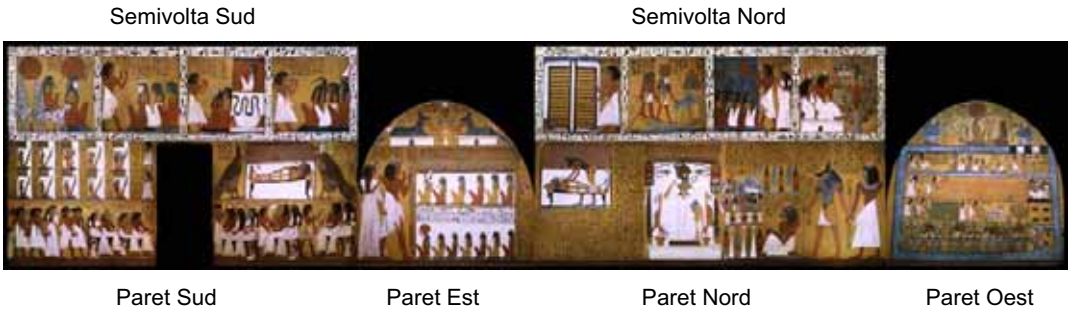

Figura 5.7

Decoració de la cambra sepulcral desplegada, amb indicació de la orientació de les diferents parets.

5.2.1 Paret Oest

El timpà d'aquesta paret està decorat amb dos Anubis en la seva forma animal de xacal. Aquests dos animals estan enfrontats, mirant-se, i ajaguts damunt d'una capella blanca cadascun. Tenen una cinta vermella al voltant del coll i del llom cap enrera un flagell de color blanc. Entre els dos xacals hi ha un petit altar blanc on hi ha un vas canop, que només té el perfil de color vermell, i dues flors de lotus entrecreuades. A la part superior central del timpà hi ha dos *udjaty* i, entre els dos ulls, un símbol *shen* (𓋹), tres línies d'aigua (𓈖) i un vas *usekh* (𓋴).

A la part inferior de la paret veiem a Sennedjem i Iineferti davant la Cort d'Osiris. El matrimoni es troba a l'esquerra de l'escena, mirant cap a la dreta. Sennedjem, davant la seva dona, té les dues mans aixecades en senyal d'adoració. Vesteix amb un faldellí prisat, lligat al davant i amb una punta que cau a la part davantera. Segons Bruyère segueix la moda de finals de la dinastia XVIII, començament de la XIX[195]. Sennedjem porta un con de perfum al cap, una diadema i una perruca curta que li arriba a l'alçada de les

[195] Bruyère, *La tombe,* p. 43

espatlles. Iineferti , darrera seu, només té una mà aixecada, mentre que amb l'altra sosté un papir amb flor, de color verd[196]. El seu vestit, llarg fins els turmells, és prisat i transparent. La seva perruca és arrissada i llarga fins els colzes. També porta una diadema i un con de perfum, encara que ella també porta una flor de lotus. Trobem sobre les figures de Sennedjem i Iineferti 7 petites columnes de text.

Sennedjem i Iineferti estan davant una capella. A la part de dalt de la capella hi ha un fris amb 24 ureus. A l'interior de la capella, amb el fons de color blanc, disposats en dos línies, una superior i l'altra inferior, trobem la cort d'Osiris. A la fila superior està Osiris, amb la corona *atef*, encapçalant la fila amb cinc déus més. A la fila inferior està Re-Haractes (cap de falcó i disc solar amb ureus) amb sis déus més. Tots ells estan momificats, amb el cos vermell o groc, així com alguns d'ells tenen el rostre de color vermell o verd i barba postissa. Estan asseguts sobre un signe de *maat* (𓍼). Les dues rengleres de divinitats estan separades per tres línies de jeroglífics. Hi ha tres línies de text dins el palau del déus. Són un abreujament del capítol CXLVIII del *Llibre dels Morts*.

Figura 5.8

[196] Inevitablement ens recorda la imatge de la planxa que trobem dins del seu taüt (veure catàleg per peces), on es representa a Iineferti vestida de l'època i amb un papir a la mà. Del mateix estil és la tapa del.taüt d'Isis.

Paret Oest de la cambra sepulcral[197].

5.2.2 Paret Sud

Hem dividit aquesta paret en quatre parts. La primera i segona corresponen a la part dreta de la porta d'entrada, és a dir, la part oest. La tercera i quarta estan a l'est de la porta d'accés de la cambra.

A la part superior a l'oest de la porta d'entrada es representa el difunt en un taüt antropomorf sobre un llit en forma de lleó. Està dins una tenda de fons blanc i un sostre decorat a mode de xarxa de color vermellós (la mateixa tenda la trobem a la paret nord) i que reprodueix la forma de la capella *per-uer*[198]. Fora de la tenda, en el capçal, Neftis i, als peus, Isis. Totes dues tenen forma de falcó i porten els seus símbols respectius al cap. Aquesta escena apareix a la vinyeta del capítol XVII del *Llibre dels Morts*[199]. Cal fixar-se en la precisió d'aquesta representació, que es caracteritza pel seu detallisme. Com ha passat en altres escenes, aquesta escena també apareix a la tomba de Nefertari, on el detallisme de les aus, el taüt i la capella és quasi idèntic (veure la part central de la Figura 5.4).

Figura 5.9
El difunt en un sarcòfag.

A l'esquerre de la porta l'escena superior es divideix en dos registres o files. La fila superior presidida per Sennedjem i la inferior per Iineferti. Ambdós estan dempeus saludant i adorant amb els braços aixecats als personatges que tenen davant. Aquestes divinitats són un total de 10, cinc a dalt i cinc a baix. Estan assegudes amb els cossos momiformes. Totes porten un ganivet i estan, sobre fons blanc, sota un sostre de *sekhker*, com estarien decorats els frisos dels palaus o temples i que tenen un caràcter profilàctic. Aquests personatges són els guardians de les portes del Més Enllà. En veritat són un total de 21 guardians, per la qual cosa aquí hi ha només una selecció d'aquests guardians. El de la primera porta té el cap de voltor, el de la segona (sota seu) cap de lleó, el de la tercera, de cocodril, porta quarta, de vaca. La cinquena porta és custodiada per un nan, nu i amb dos ganivets. A la sisena el guardià té el cap de serp, el setè té cap humà i una ploma de *maat*, el vuitè és ibicèfal, en novè, cap de xacal i l'últim de gos. Aquests guardians s'encarregaven que les portes no fossin traspassades per algú que no s'ho mereixés. El difunt, per poder passar, necessitava conéixer el nom de les portes així com dels seus guardians[200], d'aquí que cadascun d'ells té el seu nom escrit en les columnes jeroglífiques.

Els textos que trobem a les vinyetes dels guardians corresponen a fragments del capítol CXLVI ("*Començament de les fórmules per a entrar per les pilastres misterioses del lloc d'Osiris dins els Camps*

[197] Al dibuixos que Toda va fer sobre la tomba (Toda, *Son Notém*) es deixa la inscripció que hi ha sobre els difunts d'aquesta paret i les tres columnes de textos que hi ha més a la dreta.
[198] Wilkinson, *Cómo leer*, p. 142-143
[199] Barguet, *Le livre*, p. 59-60; Rachewiltz, *El libro*, p.40-41.
[200] Wilkinson, Cómo leer, p. 141.

de Iaru")[201] on s'identifiquen els guardians de les portes. Cal veure que els textos es disposen en dues columnes al darrera de cada guardià i es llegeixen de dreta a esquerra. Per aquest motiu es pot pensar que la primera columna de la dreta és la primera a llegir-se, però curiosament la primera ha de ser l'última. Aquest fet passa amb cadascuna de les parelles de columnes que identifiquen a cada guardià. A la fila superior els guardians corresponen a les portes de números senars 1, 3, 5, 7 i 9. A la fila inferior, les portes parells 2, 4, 6, 8 i 10.

Figura 5.10

Registres amb 10 guardians a la paret Sud.

Les dues escenes de la part inferior de la paret sud, cadascuna a un costat de la porta de la cambra, formen una sola unitat. La porta és el centre i els personatges representats miren cap a ella. Es tracta del banquet funerari. Els personatges de la dreta són els pares de Sennedjem i Iineferti i el propi matrimoni. A l'esquerra estan els descendents. Gràcies als textos es poden identificar les figures, ja que consta el nom de cadascun.

A la dreta: els primers personatges que trobem són els mateixos Sennedjem i Iineferti, asseguts en cadires de color negre. Porten el con de perfum i Sennedjem sosté a l'alçada del pit un ceptre *sekhem*, mentre Iineferti, darrera seu, l'agafa de l'espatlla i braç en una actitud carinyosa. Sota la cadira de la dona hi ha un nen nu i una nena amb una túnica llarga i prisada. Els nens porten la trena de joventut. El nen agafa amb la mà dreta el vestit d'Iineferti. La nena, en canvi, sosté amb una mà una flor de lotus mentre l'olora i de l'altra mà té agafat un ànec per les ales. Davant el matrimoni el seu fill Bunekhetef fa les funcions d'un sacerdot: els ofereix aigua pura que surt d'un vas *heset* i porta una pell de lleopard. Darrera aquest personatge hi ha una altra parella asseguda en cadires en la mateixa actitud que Sennedjem i Iineferti i vestits com ells: la dona l'agafa de l'espatlla i del braç en una actitud carinyosa. L'home sosté una flor de lotus per olorar-la. Es tracta probablement dels pares d'Iineferti, Djaro i Taia. Davant seu un altre personatge dempeus, aquest amb un faldellí llarg i prisat. És anomenat Roma, probablement fill de Djaro i Taia. També els ofereix aigua fresca i en aquest cas, amb un ventall amb forma de vela de vaixell, alè o aire. Sota la cadira de la dona hi ha una noia de genolls amb túnica llarga prisada, flor de lotus en una mà, con de perfum al cap i arracada. Els següents personatges són dos dones i un home. Es tractaria dels pares

[201] Barguet, *Les livre*, p. 199-203

de Sennedjem: el pare, Khabekhnet, la mare, Tahenu i una segona esposa, Rosu. Khabekhnet, com Sennedjem, sosté un ceptre *sekhem*. La seva esposa en una altra actitud carinyosa li posa o ajuda a arreglar el con de perfum del seu marit i la segona esposa sosté una flor de lotus olorant-la. Sota d'aquesta segona esposa hi ha una noia igual a la que estava sota de Taia. Davant de Khabekhnet hi ha un personatge dempeus que li posa bé el con de perfum, també identificat com el seu fill Roma.

Figura 5.11

Escena de la paret Sud al costat dret de la porta d'entrada[202].

A l'esquerra de la porta, com anteriorment hem dit, estan els descendents de Sennedjem i Iineferti. De la porta cap a l'est trobem primerament quatre personatges asseguts en cadires de color negre. El primer és un home, identificat com Teti, que com tots els altres vesteix un faldellí llarg prisat. Té un con de perfum i amb la mà esquerra toca una petita taula d'ofrenes on sembla haver tres pans, dos rodons i un llarg. Només està dibuixat en vermell el contorn d'aquesta taula. El següent personatge també és un home, Mesu, que sosté un flor de lotus mentre l'olora. El rostre d'aquest personatge presenta una llacuna deguda a les degradacions de la tomba[203]. Sota la seva cadira hi ha una nena amb la túnica llarga i amb la trena de la joventut, que sosté dos papirs, un de cada mà. El seu nom és Taia. Els dos personatges següents són un matrimoni. Ell és Khabekhnet, el primer fill de Sennedjem. Sosté una flor de lotus. Malauradament també presenta una greu mutilació en el rostre. Ella és Sakh, la primera esposa de Khabekhnet (recordem que també es va casar amb Isis, el taüt i caixa de canops de la qual es van trobar a la tomba[204], encara que Isis no apareix a les pintures de la tomba). Sakh agafa carinyosament al seu marit per l'espatlla i el braç. Vesteix, com la resta de les dones la túnica llarga prisada, con de perfum i flor de lotus. Sota de la seva cadira hi ha una nena amb la trena de la joventut, amb una mà al pit i amb l'altra sosté un papir amb fulles. El seu nom és Henut-uret. La resta de personatges estan de peu. El primer és Bunekhetef. Porta el faldellí llarg i sosté dos papirs, un que deixa caure sobre l'espatlla dreta i l'altre el sosté cap endavant.

[202] La figura d'Iineferti, personatge femení més a la dreta, Toda (Toda, *Son Notém*, p. 34) la substitueix per la d'un home i sota d'Iineferti, en lloc del nen i la nena dempeus hi posa una nena de genolls.
[203] Padró (a BSFE, 113, pp. 38-39) assenyala que les fotografies i dibuixos que Toda va fer en el moment del descobriment que les pintures no presentaven cap mena de degradació, per la qual cosa van ser fetes *a posteriori*. Segons Padró podia ser conseqüència d'una rivalitat entre el sheikh Omar i Salam Abu Duhi pel tracte de favor que el primer gaudia de les autoritats del Servei d'Antiguitats. Recordem que el primer s'encarregava de la vigilància de Deir-el-Medina per part d'aquest servei.
[204] Actualment al Museu del Caire (veure peces per museus)

Darrera seu està Rahotep, amb un altre faldellí, llarg però obert al davant. Sosté un papir que li cau sobre l'espatlla, mentre que amb l'altra mà sosté un ànec per les ales. Després apareix una filla de Sennedjem, Ir-nefer, també amb un papir sobre l'espatlla i un vas de vidre amb l'altra mà. També presenta mutilacions en el rostre. Amb tot, podem veure com també porta el con de perfum i la flor de lotus. Darrera d'ella un grup de dos homes. El primer és Khonsu portant dos papirs. L'altre és Ramesu, igualment amb un papir i un ànec. Darrera un altre grup de dos homes, Anhotep, amb papir i ànec, i Ranekhu, amb papir i un ram de flors. Darrera d'aquest grup hi ha una nena amb la trena de joventut sostenint dos papirs, però és l'única en tota la tomba sense nom.

Figura 5.12

Escena de la paret Sud al costat esquerra de la porta d'entrada[205].

[205] Toda (Toda, *Son Notém*, p. 34) en lloc de l'ultima nena de la fila posa una nena més petita sota el faldellí de l'últim personatge masculí. L'ampolleta de vidre que porta un dels personatges femenins (la tercera dempeus) la substitueix per una branca amb fulles. També es pot apreciar la pèrdua de pintura en el rostre d'alguns personatge. A l'època de Toda, però, aquesta pintura encara hi devia ser, perquè Toda si que va dibuixar els rostres complerts.

5.2.3 Paret nord

La paret nord està en la seva major part recoberta per columnes jeroglífiques. A la zona més a l'oest, les columnes jeroglífiques es disposen a sota i a la dreta de l'escena representada. Es tracta del moment en què Anubis fa la momificació de Sennedjem, que està tombat en el seu sarcòfag sobre un llit en forma de lleó. Anubis, inclinat sobre el sarcòfag, realitza les seves atencions. Estan a la tenda de momificació, amb el sostre com brodat a mode de xarxa de color vermell. La tenda té el fons blanc.

Com hem vist anteriorment, la cambra presenta una orientació diferent a la que hauria de tenir, degut segurament a la mala qualitat de la roca de la cambra funerària que en principi havia d'haver servit per aquesta finalitat (cambra D). L'orientació hauria de ser est-oest i no nord-sud com la trobem. A la paret oest és pròpia la decoració d'Anubis realitzant aquesta mateixa escena aquí descrita i com de fet es troba a les cambres de les tombes n°s 2b, 5, 214, 218, 219, 290, etc.[206] La paret nord, en canvi, ha d'estar reservada a Osiris, com veiem a la resta d'escenes de la paret nord. No deuria ser un error sinó una necessitat imposada per la forma de la cambra, supeditada a la mala qualitat de la veta de roca. L'escena amb Anubis està en l'angle NO i, si ens fixem, les tres primeres línies de text que hi ha sota l'escena comencen a la paret oest. Aquest text és el capítol I del *Llibre dels Morts*.

Figura 5.13

Anubis momificant a Sennedjem, a la paret Nord

A la resta de la paret l'escena pertany a la vinyeta del capítol CXXV del *Llibre dels Morts*, on el difunt és conduït en presència d'Osiris. Normalment aquesta escena és seguida per l'escena de la Pesada de l'Ànima o Psicostàsia. A la dreta de l'escena es veu com Anubis, amb el cap de xacal i un bastó *uas* en una mà, agafa amb l'altra mà la de Sennedjem[207]. Sennedjem té l'altra mà aixecada a mode de salutació. Vesteix amb un faldellí prisat llarg per sota els genolls, un collar *usekh* i el con de perfum.

[206] Bruyère, *La tombe*, p. 42

[207] Normalment el déu que condueix al difunt en presència d'Osiris no és Anubis sinó Horus: Budge, *The Egyptian,* p.259; Farid i Farid, a KMT, Spring 2001, p.5.

Figura 5.14

Sennedjem en presència de Osiris, a la part nord[208].

A la seqüència central, Sennedjem es troba agenollat, amb una mà sobre el genoll i l'altra sobre la seva espatlla. Sobre seu, sobre una estora, tres gerres de vi i dues plantes o vegetals. Està davant una abundant taula d'ofrenes: pans, gerres de cervesa i gerres de vi, carn de bou, un ànec i flors de lotus. Davant la taula d'ofrenes està la capella a l'interior de la qual hi ha Osiris, dempeus sobre un signe *maat* (𓆄). Davant seu hi ha un pedestal amb un vas i flors de lotus, una oberta i dos tancades. Està entre dos símbols *imiut* i dos udjat, que estan a la part superior de la capella. Té el cos momificat i de color blanc. Les seves mans agafen, a l'alçada del pit, el flagell i el *heqa*; porta el collar *usekh* i la corona *atef* i barba postissa. La seva pell és de color verd. La capella, de fons blanc, s'aixeca sobre un pedestal amb cornisa també de color blanc. El sostre està format per un fris de vint *ureus* i està sostingut per dues columnes de capitell compost: en veritat el capitell està format per quatre, un sobre l'altre: el primer lotus rosa, símbol de la Núbia, el segon el lotus blau, de la cataracta Syene, el tercer el lli (lis) símbol de l'Alt Egipte i l'últim el papir, símbol del Baix Egipte. De manera que en aquestes columnes hi ha el símbol del poder d'Osiris sobre tot Egipte fins arribar a Núbia.

5.2.4 Paret est

El timpà d'aquesta paret està decorat amb una escena de la barca solar: Re-Haractes està assegut a la barca, mirant cap el sud. Té el cap de falcó i un gran disc solar amb ureus. Al genoll té una creu *ankh*. Davant seu, dins la barca hi ha un enorme signe *šmsw* (𓋴), format per un ganivet i una cama. A la dreta hi ha un túmul a sobre del qual hi ha una oreneta (*menet*). L'oreneta neix a diverses parts d'Europa, Àsia, Pròxim Orient i Àfrica. Les orenetes migratòries passen a través de la Vall del Nil i el Delta, el Faium, al llarg de la costa mediterrània oest d'Alexandria, al llarg de la costa del Mar Roig i dels oasis de Dakhla, Kharga i Siwa. L'oreneta fa dues migracions des d'Europa i Àsia: des de finals de juliol fins a començament de desembre i a la primavera des de finals de març fins a meitat de maig, rarament a

[208] En els dibuixos de Toda (Toda, *Son Notém*, p. 48) veiem que falta el fris *d'ureus* que corona la capella on està Osiris. També apreciem la pèrdua de pintura tant en el rostre d'Anubis com en les dues figures que representen a Sennedjem. En època d Toda la pintura encara devia ser-hi, doncs va dibuixar els rostres complets.

l'hivern[209]. Aquest vol vers les regions desconegudes, s'assimila al viatge als països dels morts, i d'aquí la significació religiosa de l'ocell. En molts casos apareix a les representacions sobre un arbre, un túmul (com és el cas) o un monument, és a dir, des d'elements que podem assimilar a elements funeraris[210]. Al capítol LXXXVI del *Llibre dels Morts,* el difunt es vol convertir en oreneta; això es relaciona amb la idea de què el difunt, al convertir-se en oreneta-*menet,* podrà realitzar el seu periple cap el Més Enllà. En aquest context podem identificar l'oreneta com l'ànima del difunt. Però quan l'oreneta apareix a la barca solar segurament no té aquest simbolisme, sinó que es tracta d'un ocell que anuncia l'arribada de la llum. La iconografia ens mostra freqüentment l'oreneta davant la barca solar. És missatgera de la llum i del dia i, per tant, anuncia per ella mateixa la recreació quotidiana del món, la victòria de la llum sobre les tenebres, és a dir, l'arribada del nou dia[211]. Fins i tot apareix en poemes d'amor de l'Imperi Nou com un ocell relacionat amb l'arribada de la llum. Es diu: "La veu de l'oreneta diu: Ja hi ha llum"[212]. Hem de veure, doncs,l'oreneta aquí representada com l'anunciadora de la llum[213], en comptes de com a representació de l'ànima del difunt.

A cada costat de la barca hi ha un babuí, asseguts i amb les potes davanteres aixecades a mode de salutació. Certament aquests animals, durant la sortida del sol fan uns xiscles que els egipcis van identificar amb una salutació al sol i d'aquí el simbolisme en les representacions iconogràfiques.

---

[209] Din, Hobbs, Mullié, *The birds of Egypt*, Nova York, 1989.
[210] Jacq, *Le Voyage dans l'autre monde*, Mónaco, 1986.
[211] Wilkinson, R., *Cómo leer*, p. 95
[212] *"The voice of the swallow says:*
'It's light already. Mustn't you go now?'
Don't, little bird. You bring dispute.
I have found my brother (=lover) in his bed
My heart overflows with happiness.
We say: I will not go away
As long as my hand is in your hand
I still go for walks
While I am with you
To all the beautiful spots.
He made me the first of the maidens
And he does not pain my heart".
Extret del Papir Harris 500. Podem trobar aquest poema a Houlihan, *The birds,* p 124; o també a Foster, *Hymns,* p. 166; per una versió en francès podem llegir Vernus, *Chants d'amour*, p. 80.
[213] Houlihan, *The birds,* p. 124.

Figura 5.15

Paret est de la cambra sepulcral.

La resta de la paret està decorada com un marc d'aigua que és el perímetre de les diferents escenes. Aquestes escenes estan col·locades en cinc registres diferents i corresponen al capítol CX del *Llibre dels Morts*. De dalt a baix:

Primer registre: a l'esquerra veiem a Sennedjem i Iineferti agenollats i les mans aixecades en actitud d'adoració van vestits ell amb un faldellí prisat llarg i ella amb la túnica llarga i prisada. Cap dels dos porta con de perfum o joies. Davant d'ells, sobre un llarg signe *maat* trobem diferents déus asseguts amb el cos momificat. El primer d'ells és Re-Haractes. El segon Osiris, el tercer Ptah i els altres dos anònims. Aquests déus estan mirant cap al matrimoni. Darrera seu hi ha una barca amb un personatge amb faldellí llarg i prisat i el cap rapat. Té el cap girat mirant cap enrera, cap els déus, mentre una mà la porta a l'esquena i l'altra aixecada cap endavant. Segons el text es tracta d'un dels fills de Sennedjem, Rahotep. Davant la barca hi ha un personatge fent la cerimònia de l'Obertura de la Boca a un sarcòfag. També gràcies al text sabem que es tracta d'un dels fills de Sennedjem que actua com a sacerdot, en aquest cas és

el segon dels fills de Sennedjem, Khonsu. Acaba el registre amb dues files de jeroglífics, traduïts més endavant, i tres petits llacs de color blau sobre d'aquestes línies.

Els següents registres ens mostren la vida en el Més Enllà, en els Camps de Iaru:

Segon registre: Sennedjem, amb una arada va segant els camps de blat mentre Iineferti recull les espigues en un cistell. A la dreta del registre es veu a Sennedjem assegut davant una taula d'ofrenes que conté diferents tipus de pa. Sennedjem està olorant una flor de lotus.

Tercer registre: a l'esquerra es veu a Sennedjem i Iineferti recollint el lli. Més a la dreta Sennedjem està llaurant la terra amb una arada tirada per dues vaques blanques amb taques negres. Darrera Sennedjem, Iineferti va tirant les llavors que cull d'un cistell. Al final del registre hi ha un gran arbre. Acaba el registre amb quatre petits llacs. En aquest registre les columnes jeroglífiques les trobem davant Sennedjem i Iineferti. Els personatges apareixen dues vegades cadascun i els textos jeroglífics també es repeteixen, ja que només es tracta dels noms dels personatges.

Quart i cinquè registre: aquests dos registres estan separats per un riu o canal que prové de dos afluents del riu perimetral que s'ajunten a la dreta dels registres, a mode de canal d'irrigació. Ambdós estan decorats amb diferents tipus de vegetació. El quart es caracteritza pels arbres (entre ells distingim palmeres datileres) i el cinquè per les plantes (cascalls, cards blaus i mandràgores). On s'ajunten els dos afluents l'aigua fa com una onada sobre la qual hi ha una barca desocupada (només es pot veure una mena d'escala?).

5.3 La volta

Dividim la volta en dos meitats, la que correspon a la semivolta sud i la de la semivolta nord, totes dues dividides en quatre vinyetes cadascuna.

Figura 5.16

Volta de la cambra sepulcral. La part superior correspon a la semivolta nord i la inferior a la semivolta sud.

5.3.1 Vinyetes de la semivolta sud

Les diferents vinyetes, tant de la paret nord com a la sud, ens mostraran el viatge que Sennedjem fa en el Més Enllà, tal com també el fa el sol cada dia, completant el cicle llum-foscor o mort-vida (resurrecció).

Primera vinyeta: correspon al capítol CXIV[214] i CXVI[215] (Fórmula per a conèixer les Ànimes d'Hermòpolis")

Sennedjem dempeus mirant cap a Occident i amb les mans aixecades adorant a tres déus que estan davant seu. Aquestes divinitats estan assegudes sobre un signe *maat*, amb el cos momificat. El primer déu és Tot, amb el cap ibicèfal i el cos de color vermell. Darrera seu dues divinitats amb cap humà. La primera amb el cos de color blanc i la segona porta la Doble Corona i té el rostre de color verd. El text es refereix a Tot com a escriba de *Maat*. En aquest cas Sennedjem vesteix el faldellí llarg. Rachewiltz[216] acaba la seva traducció dels capítols

[214] Barguet, *Le livre*, p. 151.
[215] Barguet, *Le livre*, p. 152-153.
[216] Rachewiltz, *El Libro*, p. 126 i 127.

CXIV i CXVI donant com a noms de les divinitats: Tot, Sa[217] i Atum.

<u>*Segona vinyeta*</u>: Molt similar a l'anterior, Sennedjem es presenta saludant a dos genis, el primer amb el cap de gos (de color blanc amb taques negres) i el segon amb cap humà. Ambdós amb el cos vermell. Darrera aquests genis la vinyeta es divideix en dos registres, un superior i l'altre inferior. El superior té el fons vermell i sota el signe del cel apareix un geni o divinitat amb el cap humà i rostre verd, cos momificat pintat completament de blanc. El registre inferior té el fons blanc i es representa un signe de la muntanya de l'horitzó i sobre seu una serp amb el cos ondulat. El text es refereix a l'adoració de tots els déus de la Duat. Es tracta del capítol CVIII del *Llibre dels Morts*: *"Fórmula per conèixer les Ànimes d'Occident per N.: Que ell digui: «Quant aquesta muntanya de Bakhou sobre la qual reposa el Cel (...). Sobek, Senyor de Bakhou, està a l'est d'aquesta muntanya, el seu temple està a la pedra*-khet. *Una serp*[218] *està al cim d'aquesta muntanya; ell té 50 colzes de llarg i 3 colzes de la seva part anterior són de sílex (...)»"* Acaba el capítol amb el nom dels déus: "*Jo conec les ànimes d'occident: és Atum, és Sobek, senyor de Bakhou i Hathor*, *Senyora de la nit*[219]*"*.

<u>*Tercera vinyeta*</u>: Es presenta igualment a Sennedjem dempeus mirant cap a l'oest adorant a tres divinitats. Aquesta vegada Sennedjem vesteix el faldellí obert al davant.

Les divinitats estan assegudes sobre un signe *maat*. Totes tres amb cos momificat. La primera és Horus, amb cap de falcó i cos vermell. El segon i tercer amb cap humà, un amb cos blanc i l'altre vermell. Correspon al capítol CXII o el CXIII. El final del capítol CXII diu: *"Jo conec les ànimes de Buto: aquest és Horus, aquest és Amset, aquest és Hapi. Eleveu els vostres rostres, oh déus que esteu a la Duat!"*[220]. En el capítol CXIII els déus canvien i són Horus, Duamutef i Qebehsenuf[221]. De manera que en aquesta vinyeta queda clar que el primer déu és Horus i els altres dos, dos dels Quatre Fills d'Horus.

[217] Sa és una divinitat poc coneguda. Segons Castel, *Diccionario*, p. 286-287, Sa és la divinitat de la primera porta del Món Subterrani.
[218] Es tracta d'una serp benigna. A la resta de la fórmula la serp ajudarà a Re en la seva barca, fent que Set vagi a la presó i se li col.loqui una cadena al coll.
[219] Barguet, *Le livre,* p. 142
[220] Barguet, *Le livre,* p. 150
[221] Barguet, *Le livre,* p. 151

Quarta vinyeta: Aquesta escena apareix també en les tombes n°s 2b i 290[222].

A l'escena es pot veure el sol naixent per l'est. A l'escena es representa un gran Re-Haractes-Atum coronat amb el disc solar amb ureus i cap de falcó assegut sobre un signe *maat* de color blau. Darrera seu una jove vaca blanca amb taques de color negre porta sobre el llom assegut al jove déu amb cap humà i rostre de color verd. La vaca surt d'entre dos sicomors. Entre els dos arbres, per sobre seu, un gran disc de color vermell. Correspon al capítol CIX: *"Fórmula per a conèixer les Ànimes d'Orient: (...) jo conec aquests dos sicomors de turquesa entre els quals surt Re i que creua cap els pilars de Xu en aquesta porta del Senyor de l'Orient per la qual surt Re (...)"*[223]

No és arbitraria la posició de cadascuna d'aquestes vinyetes: a la primera Sennedjem és jutjat per poder entrar en el regne d'ultratomba, a les següents vinyetes Sennedjem està realitzant el seu viatge per la Duat, on es troba amb diferents genis i finalment supera el viatge i "ressuscita" com el sol naixent.

5.3.2 Vinyetes de la semivolta nord

Primera vinyeta: Sennedjem a les portes del Més Enllà. Veiem a Sennedjem, mirant cap a l'esquerra, amb un braç estirat i l'altre aixecat, vestint el faldellí llarg i prisat obrint la Porta Secreta de la Duat. L'única inscripció que hi ha només ens dóna el títol i nom de Sennedjem. La Porta de la Duat està dividida en dos. Té el marc i part divisòria de color blanc. Les portes són de color ocre amb franges de color negre. Aquesta porta està sobre un signe de l'horitzó (𓈎), mentre que a la part de dalt hi ha un signe del cel de color blau(𓇼). Representacions com aquesta es poden trobar també a les tombes n°s 4, 5 i 335[224]

[222] Bruyère, *La tombe*, p. 27
[223] Barguet, *Le livre,* p. 143
[224] Bruyère, *La tombe*, p. 32

Segona vinyeta: En aquesta vinyeta podem veure la barca solar sobre un rectangle de color blau simbolitzant el Nil de l'Ultramón, ocupada en primer lloc per l'ocell *benu*, símbol de l'ànima de Re, amb la corona *atef* sobre unes banyes de carner. Darrera seu viatja Re-Haractes, amb cap de falcó i disc solar. Amb una mà agafa un *uas*. Darrera d'ell hi ha un grup de cinc déus amb cap humà, barba postissa i faldellí curt, un al costat de l'altre, simbolitzant la Gran Ennèada. La barca és la barca Sektit, amb dos rems a la part posterior i en el casc porta dibuixats dos *udjaty*, un al davant i l'altre al darrera. En moltes ocasions en aquesta escena el difunt acompanya a la divinitat en el seu viatge en l'Ultramón. Es tracta del capítol C (*Llibre per a glorificar el benhonrat i fer que ell descendeixi dins la barca de Re amb el seu sèquit. Paraules dites per N.: «Jo haig de travessar el fènix fins l'Orient (...)»*)[225] del *Llibre dels Morts* dins el cicle nocturn del sol dins la Duat.

Tercera vinyeta: en aquesta vinyeta Sennedjem i Iineferti, sobre fons ocre, estan a la dreta, ambdós dempeus miren cap a l'esquerra amb els braços aixecats en actitud d'adoració. Ell porta el faldellí prisat curt i ella la seva túnica llarga i transparent, el con de perfum i flor de lotus. Davant d'ells, a l'esquerra de la vinyeta hi ha cinc divinitats assegudes, amb el cos momificat. Tres d'ells tenen el cos vermell mentre que els altres dos el tenen blanc. Dos tenen el rostre verd mentre que la resta vermell. Tots porten la barba postissa. Estan sobre un signe *maat* en un fons de color blau. Sobre d'ells un cel amb set estrelles i un disc solar (el sol nocturn = la lluna). Bruyère ens indica que una escena similar la podem trobar a les tombes n°s 10, 218b i 290[226]. Podria tractar-se del capítol CXXXV del *Llibre dels Morts*: *"Fórmula per dir quan la lluna és nova, el primer dia de mes (...). Jo sóc un d'aquests quatre déus que estan a la vorera del Cel (...)"*[227]

[225] Barguet, *Le livre*, p. 137
[226] Bruyère, *La tombe*, p. 31
[227] Barguet, *Le livre,* p. 177.

Quarta vinyeta: correspon al capítol LIX del Llibre dels Morts: "*Fórmula per a viure de l'aire i beure de l'aigua que es vulgui en el Regne dels Morts. Paraules dites per N.: «Oh aquest sicomor de Nut. Dóna'm l'aigua i l'aire que estan en tu! (...)»*"[228]. A l'escena apareix un gran sicomor ple de fruits. El tronc de l'arbre es transforma en una deessa que aquí s'identifica com a Nut. La deessa els ofereix un plat ple d'ofrenes consistent en pans de diferents formes i flors de lotus. Amb la mà dreta la deessa sosté un vas de libacions d'on fa brotar aigua que cau a les mans dels difunts que estan davant seu. Sennedjem i Iineferti estan agenollats sobre una capella/mastaba blanca davant el sicomor. Porten un con de perfum cadascun i Iineferti una flor de lotus. Sennedjem va vestit amb la túnica llarga. Ambdós tenen les mans aixecades i juntes per poder agafar l'aigua que els ofereix la deessa, aigua que els purifica. Aquestes ofrenes són com una benvinguda a l'altra vida (representada en els Camps de Iaru que està a la dreta d'aquesta escena).

[228] Barguet, *Le livre*, p. 93.